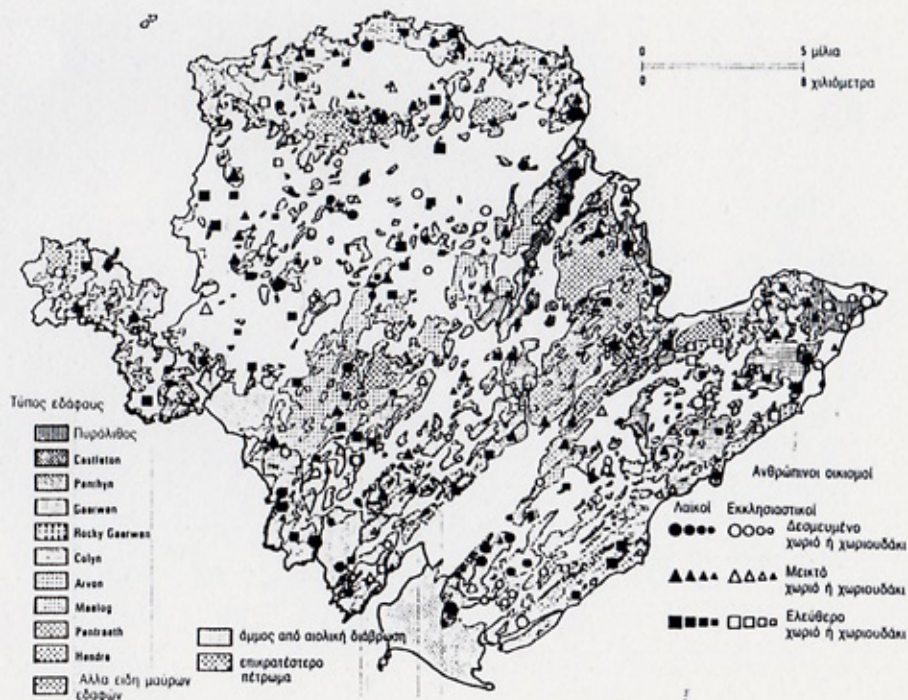

PHILIP SARRE
REES PRYCE
ALAN HODGKISS

**Ἄνθρωπος
και
περιβάλλον
1**

THE OPEN UNIVERSITY / ΤΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝ

1987
Επιμέλεια: Π. Κοντερόπουλος Α.Ε.

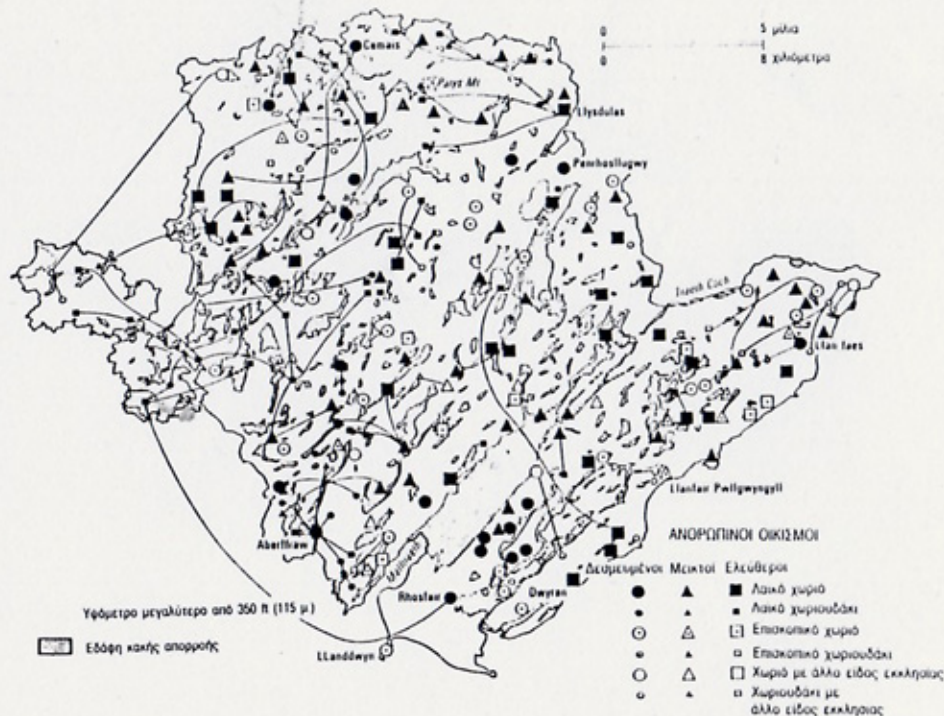

ΣΧΗΜΑ 18: Αγροτικοί οικισμοί και ποιότητα εδάφους στην περιοχή Anglesey, Eyre και Jones (1966)

ΣΧΗΜΑ 18α: Οι πυρήνες των μεσαιωνικών οικισμών σε σχέση με τα εδάφη καλής απορροής

ο ίδιος πολλές από τις επιτόπιες παρατηρήσεις¹. Επιπλέον, η μελέτη του χαρακτηρίζεται από καλή γνώση των σχέσεων στο χώρο, που υπήρχαν ανάμεσα στη μορφή των συνοικισμών και τη μορφολογία του εδάφους, και από κάποια εξοικείωση με τους μεσαιωνικούς νόμους της Ουαλίας σχετικά με τη γη. Ο

1. Η έννοια της κλίμακας είναι σημαντική για κάθε γεωγραφική εργασία. Έτσι, όταν οι γενικεύσεις βασίζονται σε μελέτες που καλύπτουν μεγάλες περιοχές της επιφάνειας της γης, λέμε ότι τα πορίσματα σχετίζονται με καταστάσεις σε μικρή κλίμακα: όταν η εξεταζόμενη περιοχή δεν είναι τόσο εκτεταμένη, η μελέτη μπορεί να προχωρήσει σε περισσότερες λεπτομέρειες και αναφέρεται ως μελέτη σε μεγάλη κλίμακα. Το πρόβλημα της κλίμακας εξετάζεται επίσης στην τρίτη ενότητα και στο βιβλίο του Haggett (1975).

ΣΧΗΜΑ 18β: Οι πυρήνες των μεσαιωνικών μικρών και μεγάλων χωριών σε σχέση με τα εδάφη καλής απορροής

Jones ενδιαφέρθηκε επίσης να κατανοήσει τον τρόπο με τον οποίο οι αγροτικοί αυτοί οικισμοί εξελίχθηκαν μέσα από τους αιώνες και έδειξε ότι υπάρχουν στενοί δεσμοί ανάμεσα στις αγροτικές κοινότητες που δημιούργησαν τους οικισμούς και στη γη, από την οποία τρέφονταν (Σχήματα 18α, 18β). Εξετάζοντας τη σημασία της ποσιμπιλιστικής ή ντετερμινιστικής αντίληψης για την ανθρώπινη οικολογία, οι Eyre και Jones ανέφεραν:

Οι μετριοπαθέστεροι ποσιμπιλιστές δεν υποστήριζαν ότι οι άνθρωποι είναι ελεύθεροι να κάνουν ό,τι επιθυμούν: ισχυρίζονταν απλώς ότι, μέσα σε κάθε είδους περιβάλλοντος, οι ανθρώπινες κοινωνίες δεν περιορίζονται να ακολουθήσουν μια μοναδική πορεία ανάπτυξης (Eyre και Jones, 1966).

από το Πανεπιστήμιο του Σικάγου υπήρξε ένας από τους πρώτους εκπροσώπους της προσέγγισης αυτής (Σχήμα 17). Ο Barrows υποστήριζε ότι οι γεωγράφοι θα πρέπει να συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην προσαρμογή του ανθρώπου στο περιβάλλον του, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο με τον οποίο οι βιολόγοι μελετούν τη φυσική κατοικία φυτών και ζώων. Κατά τη γνώμη του Barrows, οποιαδήποτε ειδικευμένη έρευνα σχετικά με το φυσικό περιβάλλον (τους σχηματισμούς του εδάφους, το κλίμα, τις σχέσεις φυτών και ζώων), τη γένεση και την ανάπτυξη του δεν έχει σχεδόν καμιά σχέση με τις γεωγραφικές μελέτες: τα ιδιαίτερα αυτά θέματα ανήκουν στο πεδίο άλλων ειδικών επιστημονικών κλάδων. Υιοθετώντας μία έντονα ανθρωποκεντρική προσέγγιση, ο Barrows πίστευε ότι το φυσικό περιβάλλον μπορεί να θεωρείται ως αντικείμενο μελέτης των γεωγράφων μόνο όπου και όταν αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της κατανόησης των ανθρώπινων δραστηριοτήτων:

Τα έθιμα και οι ικανότητες των λαών, οι αγορές για τα προϊόντα τους, οι τιμές, οι παρεχόμενες ευκολίες και τα έξοδα μεταφοράς, η αξία της γης, η διαθεσιμότητα και το κόστος των εργατικών χεριών, ο συναγωνισμός από άλλες περιοχές, οι νόμοι και η κυβερνητική πολιτική — όλοι αυτοί και πολλοί άλλοι παράγοντες μπορούν να προκαλέσουν μια συγκεκριμένη ρύθμιση στο περιβάλλον... Η γεωγραφία δεν ενδιαφέρεται για το ανθρώπινο στοιχείο, ούτε για το περιβαλλοντικό στοιχείο, αλλά μάλλον για τη σχέση που μπορεί να υπάρχει ανάμεσά τους (Barrows, 1923).

Μολονότι φαινόταν από πολλές απόψεις ελκυστική για τους ποσιμπλιστές, στην πραγματικότητα, η γεωγραφία, ως μελέτη της ανθρώπινης οικολογίας, δεν αναπτύχθηκε ποτέ πλήρως (Brookfield, 1964). Πολύ πιο πρόσφατα οι S. R. Eyre και G. R. J. Jones, από το Πανεπιστήμιο του Leeds, προσπάθησαν να ανακινήσουν το ενδιαφέρον σχετικά με τις θεμελιώδεις ιδέες του Barrows (Eyre και Jones, 1966). Η ανθρώπινη οικολογία, υπέδειξαν οι δύο επιστήμονες, μπορεί να θεωρηθεί ως ο κλάδος που μελετά την «αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ανθρώπινη δραστηριότητα και τις φυσικές συνθήκες» και, ως τέτοια, συνιστά «αναγκαστικά επίκεντρο» για τη γεωγραφική έρευνα:

Οποιαδήποτε οικολογική μελέτη έχει να αντιμετωπίσει μία αμφίδρομη αντίδραση· ο κάθε οργανισμός και το περιβάλλον του αλληλεπιδρούν και εξελίσσονται ταυτόχρονα· και τα δύο στοιχεία πρέπει να κατέχουν την ίδια θέση από άποψη σημασίας μέσα στο ερευνητικό πεδίο, ώστε να είναι δυνατή κάποια έγκυρη εκτίμηση των σχέσεων ανάμεσά τους (Eyre και Jones, 1966).

Αυτό, φυσικά, σημαίνει ότι η ανθρώπινη οικολογία είναι υποχρεωμένη τόσο να λάβει υπόψη της το φυσικό περιβάλλον, όσο και να αναγνωρίσει το ρόλο του ανθρώπινου πολιτισμού και του κοινωνικού περιγύρου. Οι Eyre και Jones ισχυρίζονται ότι η ανθρώπινη οικολογία γίνεται ευκολότερα κατανοητή με τη βοήθεια εντατικών επιτόπιων μελετών. Με τον τρόπο αυτόν μπορούν να αποφευχθούν τα ανώφελα υπερβολικά επιχειρήματα και αντεπιχειρήματα, που αποτελούσαν το κύριο χαρακτηριστικό της ανταλλαγής απόψεων μεταξύ ντετερμινιστών και ποσιμπλιστών:

Μολονότι οι κύριοι εκφραστές των δύο ρευμάτων είχαν εξοικειωθεί, μέσα από την καθημερινή τους εμπειρία, με τις συνθήκες που επικρατούν στην επιφάνεια της γης, η σκέψη τους μεταπηδούσε εύκολα σε μεγάλες αφαιρέσεις· οι οπαδοί τόσο του περιβαλλοντισμού όσο και του ποσιμπλισμού συλλογίζονταν στη βάση κλιματικών περιοχών, πολιτιστικών περιοχών και πολιτισμών· τραβούσαν γραμμές πάνω σε χάρτες υπερβολικά μικρής κλίμακας και έβγαζαν τα συμπεράσματά τους πάλι από τους χάρτες αυτούς (Eyre και Jones, 1966).

Ο G. R. J. Jones διευκρίνισε τις απόψεις του σχετικά με τη σημασία της ανθρώπινης οικολογίας, αναφερόμενος στη μορφή των αγροτικών οικισμών στην κομητεία Anglesey της ΒΔ. Ουαλίας και συγκεντρώνοντας την προσοχή του «τόσο στις στενές και πολύπλοκες σχέσεις που υπήρχαν ανάμεσα στις κοινότητες της περιοχής και στηρίζονταν στη μίσθωση της γης όσο και στο εδαφικό περιβάλλον, με όλη τη φυσική του ποικιλία». Πράγματι, η μελέτη του Jones έχει γίνει σε αρκετά μεγάλη κλίμακα, έτσι ώστε ο συγγραφέας μπόρεσε να πραγματοποιήσει

«αντικειμενική έκφραση της σχέσης ανάμεσα στις ανθρώπινες δραστηριότητες και το φυσικό περιβάλλον» (Bryan, 1933). Κατά τη γνώμη του Bryan, οι βασικές αρχές της γεωγραφίας αφορούν «την αλληλεπίδραση ανάμεσα στις ανθρώπινες δραστηριότητες και τα περιβαλλοντικά συστήματα ... τις σχέσεις ανάμεσα στο σύνολο ή την ομάδα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων με το φυσικό της περιβάλλον». Ο Bryan πίστευε ότι το πολιτιστικό τοπίο θα πρέπει να θεωρείται ως η «καλύτερη από τις διαθέσιμες απτές εκφράσεις» της σχέσης αυτής. Μέσα σε κάθε τοπίο οι γεωγράφοι είναι σε θέση να διακρίνουν «σταθερά» και «κινητά» στοιχεία, από τα οποία τα μεν αντιστοιχούν σε δομικά συστατικά, όπως χωράφια, σπίτια, οικισμοί και εργοστάσια, ενώ τα δε αποτελούνται από παροδικά, ευμετάβλητα και συχνά πρόσκαιρα στοιχεία, όπως τα «διαμετακομιζόμενα» αγαθά, τα αναπτυσσόμενα σπαρτά, τα μεταφορικά συστήματα και ο άνθρωπος. Κατ' αυτό τον τρόπο θα μπορούσε να αναγνωριστεί μια ολόκληρη σειρά διαφορετικών μορφών πολιτιστικού τοπίου – τα πολιτιστικά τοπία που περιλαμβάνουν σπίτια, γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες· τα πολιτιστικά τοπία που χαρακτηρίζονται από εξαγωγή ορυκτών, παραγωγή ενέργειας, οικισμούς κατασκευαστική βιομηχανία, ανταλλαγές, μεταφορές, «δραστηριότητες των κεντρικών και δημοτικών αρχών»· τα πολιτιστικά τοπία που συνδέονται με την ψυχαγωγία, την αναψυχή και «την ικανοποίηση των αισθήσεων». Όπως και ο Sauer, ο Bryan είχε σαφή αντίληψη του ρόλου που διαδραματίζουν οι άνθρωποι πολιτισμοί στη διαμόρφωση τοπικών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων:

Σε ορισμένες περιοχές, όπως στη Βρετάνη και την Α. Αφρική, βλέπουμε να συνυπάρχουν πλάι πλάι στο ίδιο περιβάλλον, δύο διαφορετικά πολιτιστικά τοπία. Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι κινητήρια δύναμη για τη διαμόρφωση των πολιτιστικών μορφών δεν είναι το φυσικό τοπίο, αλλά μάλλον η δραστηριότητα του ανθρώπου, όπως και οι διαδικασίες και το επίπεδο των γνώσεων, τις οποίες ο άνθρωπος εφαρμόζει στο φυσικό περιβάλλον, με σκοπό να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του (Bryan, 1933).

Για πολλούς γεωγράφους ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζε η

εξέλιξη του τοπίου και υπάρχει μια μακρόχρονη ιστορία έρευνας σχετικά με τα θέματα αυτά. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την ιστορική γεωγραφία όπου, σε περίπτωση που δεν υπάρχουν γραπτά μνημεία, το τοπίο αποτελεί ίσως τη μοναδική εναπομένουσα πηγή μαρτυριών, στη βάση της οποίας είναι δυνατή η ανάπλαση της γεωγραφίας του παρελθόντος. Στην ενότητα αυτή, ωστόσο, θεωρήσαμε απλά το τοπίο ως μία εκδήλωση των σχέσεων ανθρώπου-περιβάλλοντος. Στο παρελθόν το τοπίο μελετήθηκε πολύ εντατικά από τους γεωγράφους εκείνους που, επειδή αντιμετώπιζαν με συμπάθεια την ποσιμπλιστική αντίληψη, ήταν σε θέση να αναγνωρίσουν το ρόλο που διαδραματίζουν οι άνθρωποι πολιτισμοί στις σχέσεις του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον.

7.2 Η γεωγραφία ως μελέτη της ανθρώπινης οικολογίας

Πέρα από τη «γεωγραφία με βάση το τοπίο», μια δεύτερη έκφραση της αντίδρασης απέναντι στον χονδροειδή περιβαλλοντισμό προκάλεσε στην Αμερική τη δημιουργία μιας κίνησης, που προσπάθησε να ερμηνεύσει τη γεωγραφία ως επιστήμη η οποία μελετά την ανθρώπινη οικολογία. Ο Harlan H. Barrows

Harlan H. Barrows 1877-1960

φική» όσο και ως «περιβαλλοντολογική» επιστήμη. Ο Sauer υποστήριζε ότι μπορεί κανείς να διακρίνει δύο βασικά συστατικά μέρη μέσα σε οποιοδήποτε περιβάλλον: (1) το φυσικό τοπίο, που περιλαμβάνει όλες τις φυσικές ιδιότητες μιας περιοχής, οι οποίες έχουν κάποια σπουδαιότητα για τον άνθρωπο —έδαφος και σχηματισμοί του, βλάστηση, ορυκτά και άλλοι πόροι— και (2) το πολιτιστικό τοπίο, που είναι το «αποτύπωμα των έργων του ανθρώπου πάνω στην περιοχή» και αποτέλεσμα της τροποποίησης του φυσικού τοπίου από τον άνθρωπο. Τόσο το φυσικό όσο και το πολιτιστικό τοπίο βρίσκονται σε μια συνεχή εξελικτική διαδικασία, εξαιτίας της «διάλυσης» και της αντικατάστασης των διαφόρων συστατικών στοιχείων τους με την πάροδο του χρόνου. Η πίστη του Sauer στις ποσιμπλιστικές αρχές φαίνεται ξεκάθαρα όταν εξετάζει τη σημασία του φυσικού ή πολιτιστικού τοπίου στο ανθρώπινο γένος:

Η φυσική περιοχή είναι ένα θεμελιώδες στοιχείο κάθε γεωγραφικής μελέτης, επειδή αυτή προμηθεύει τα υλικά με τα οποία ο άνθρωπος διαμορφώνει την πολιτιστική του ανάπτυξη.

και ο Sauer συνεχίζει:

Η γεωγραφία είναι καθαρά ανθρωποκεντρική επιστήμη, από την άποψη ότι η Γη έχει αξία ή χρησιμότητα για τον άνθρωπο. Ενδιαφερόμαστε για το τμήμα εκείνο του χώρου που μας αφορά ως ανθρώπινα όντα, επειδή αποτελούμε μέρος του, ζούμε μέσα σ' αυτό, περιοριζόμαστε από αυτό, και προκαλούμε τροποποιήσεις σ' αυτό, ... η φυσική περιοχή είναι το άθροισμα όλων των φυσικών πόρων που έχει ο άνθρωπος στη διάθεσή του μέσα στην περιοχή. Ο άνθρωπος δεν έχει τη δυνατότητα να προσθέσει κάτι στους πόρους αυτούς: μπορεί να τους «αναπτύξει», να τους αγνοήσει μερικώς, ή να τους εκμεταλλευτεί και να αποσπάσει κάτι από αυτούς (Sauer, 1925).

Από τους αμερικανούς γεωγράφους, ο Carl Sauer ήταν ένας από τους σημαντικότερους πολέμιους του περιβαλλοντολογικού ντετερμινισμού (Dickinson, 1976). Συγκεκριμένα, ο Sauer ήταν

που έδωσε για πρώτη φορά ιδιαίτερη έμφαση στη σημασία του ανθρώπινου πολιτισμού για την εμφάνιση χαρακτηριστικών συστημάτων στην ανθρωπογεωγραφία:

Το πολιτιστικό τοπίο διαμορφώνεται με βάση το φυσικό τοπίο από μια πολιτιστική ομάδα. Ο πολιτισμός είναι ο παράγοντας, η φυσική περιοχή, το μέσο· το πολιτιστικό τοπίο, το αποτέλεσμα. Υπό την επίδραση ενός δεδομένου πολιτισμού, που και ο ίδιος μεταβάλλεται με την πάροδο του χρόνου, το τοπίο αναπτύσσεται, περνά από διάφορες φάσεις και φτάνει, μερικές φορές, στο τέρμα του αναπτυξιακού του κύκλου. Με την εισαγωγή ενός διαφορετικού —δηλαδή, ξένου— πολιτισμού, αρχίζει μια κάποια ανανέωση του πολιτιστικού τοπίου ή επιβάλλεται ένα καινούριο τοπίο πάνω στα υπολείμματα του προηγούμενου (Sauer, 1925).

Από την άποψη αυτή, επομένως, υπάρχουν «πολλές δυνατές επιλογές στη διάθεση του ανθρώπου» μέσω στα εκτεταμένα φυσικά όρια μιας περιοχής. Το πολιτιστικό ή τεχνητό τοπίο αποτελεί κατά τρόπο από αρχείο της προσαρμογής του ανθρώπου στο φυσικό περιβάλλον και οι διαφορές στη μορφή της προσαρμογής αυτής ανάμεσα σε δύο περιοχές αντικατοπτρίζουν διαφορές στη φύση του ανθρώπινου πολιτισμού.

Οι ιδέες αυτές υιοθετήθηκαν από πολλούς ανθρωπογεωγράφους στις ΗΠΑ και ιδιαίτερα απ' όσους είχαν κάποια σχέση με την περίφημη σχολή «πολιτιστικής γεωγραφίας» του Berkeley στο Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνιας. Ένας από τους κύριους υποστηρικτές της «προσέγγισης με βάση το τοπίο» στη Βρετανία ήταν ο P. W. Bryan (1885-1968), που ανέπτυξε τις ιδέες του στο βιβλίο του *Man's adaptation of nature: studies in the cultural landscape* (Η υιοθέτηση της φύσης από τον άνθρωπο: μελέτες σχετικά με το πολιτιστικό τοπίο, 1933). Αργότερα, ως πρόεδρος της Γεωγραφικής Ένωσης, τύπωσε και πάλι στην ομιλία του τις ιδέες αυτές (Bryan, 1958). Οι ανθρώπινες δραστηριότητες, γράφει ο Bryan, υπάρχουν για να ικανοποιούν ανθρώπινες ανάγκες και επιφέρουν προσαρμογές και τροποποιήσεις στο φυσικό κόσμο. Το πολιτιστικό τοπίο αποτελεί «απτή έκφραση» αυτών των διαδικασιών προσαρμογής και τροποποίησης.

7 Εξελίξεις στο χώρο της γεωγραφίας που προέρχονται από τον ποσιμπιλισμό

Παρά την εξάπλωση του ενδιαφέροντος για τους τρόπους προσέγγισης που ακολουθούσαν οι νεότεροι «επιστημονικοί» ντετερμινιστές, πολλοί γεωγράφοι εξακολουθούσαν να υιοθετούν τον ποσιμπιλισμό, ως βασικό φιλοσοφικό κλειδί για τη μελέτη των σχέσεων ανθρώπου-περιβάλλοντος. Οι αρχικές έννοιες είχαν φυσικά διατυπωθεί για πρώτη φορά στη Γαλλία. Παρόλο που τα θεμελιώδη αξιώματά του δεν έγιναν αρχικά αποδεκτά στη Γερμανία, ο ποσιμπιλισμός επρόκειτο να γίνει ευρύτατα γνωστός και αποδεκτός από τους αμερικανούς και βέλγους λογίους. Ωστόσο, από τη δεκαετία του '20 ως την ποσοτική και εννοιολογική επανάσταση της δεκαετίας του '50 (Davies, 1972), σημειώθηκαν πολυάριθμες προσπάθειες προσδιορισμού και επαναπροσδιορισμού της φύσης της γεωγραφίας, ως ακαδημαϊκού κλάδου. Μέσα από την ποσιμπιλιστική ερμηνεία των σχέσεων του ανθρώπου με το περιβάλλον του, προέκυψαν πολυάριθμοι δευτερεύοντες δρόμοι έρευνας, δύο από τους οποίους έχουν κάποια σχέση με την παρούσα μελέτη: πρόκειται για προσπάθειες που τείνουν στην καθιέρωση (1) της μελέτης του τοπίου ή (2) της μελέτης της ανθρώπινης οικολογίας ως κεντρικού ενδιαφέροντος των γεωγράφων.

7.1 Περιβάλλον και τοπίο

Η διανοητική δυσaréσκεια για την ασάφεια του ορισμού της γεωγραφίας ως επιστήμης που εξετάζει τον «άνθρωπο και το περιβάλλον του» οδήγησε ορισμένους γερμανούς και αμερικανούς γεωγράφους να διατυπώσουν, μερικά χρόνια πριν, την άποψη ότι το τοπίο θα έπρεπε να θεωρείται ως ο «πυρήνας» της γεωγραφίας και ότι οι γεωγράφοι θα έπρεπε να συγκεντρώ-

νουν όλες τις προσπάθειές τους στη μελέτη του¹. Το τοπίο, υποστήριζαν, έχει σημασία για τους γεωγράφους, για τον ίδιο λόγο που τα φυτά και, γενικότερα, η φυτική ζωή έχουν πρωταρχικό ενδιαφέρον για τους γεωπόνους, ενώ τα πετρώματα και οι σχηματισμοί του εδάφους αποτελούν το αντικείμενο μελέτης των γεωλόγων. Περιορίζοντας με τον τρόπο αυτό το περιεχόμενο της γεωγραφίας, φιλοδοξούσαν να ανυψώσουν το κύρος της στο επίπεδο μιας κανονικής επιστήμης, που θα υπήρχε παράλληλα με τις ήδη καθιερωμένες περιβαλλοντολογικές επιστήμες.

ΣΧΗΜΑ 16

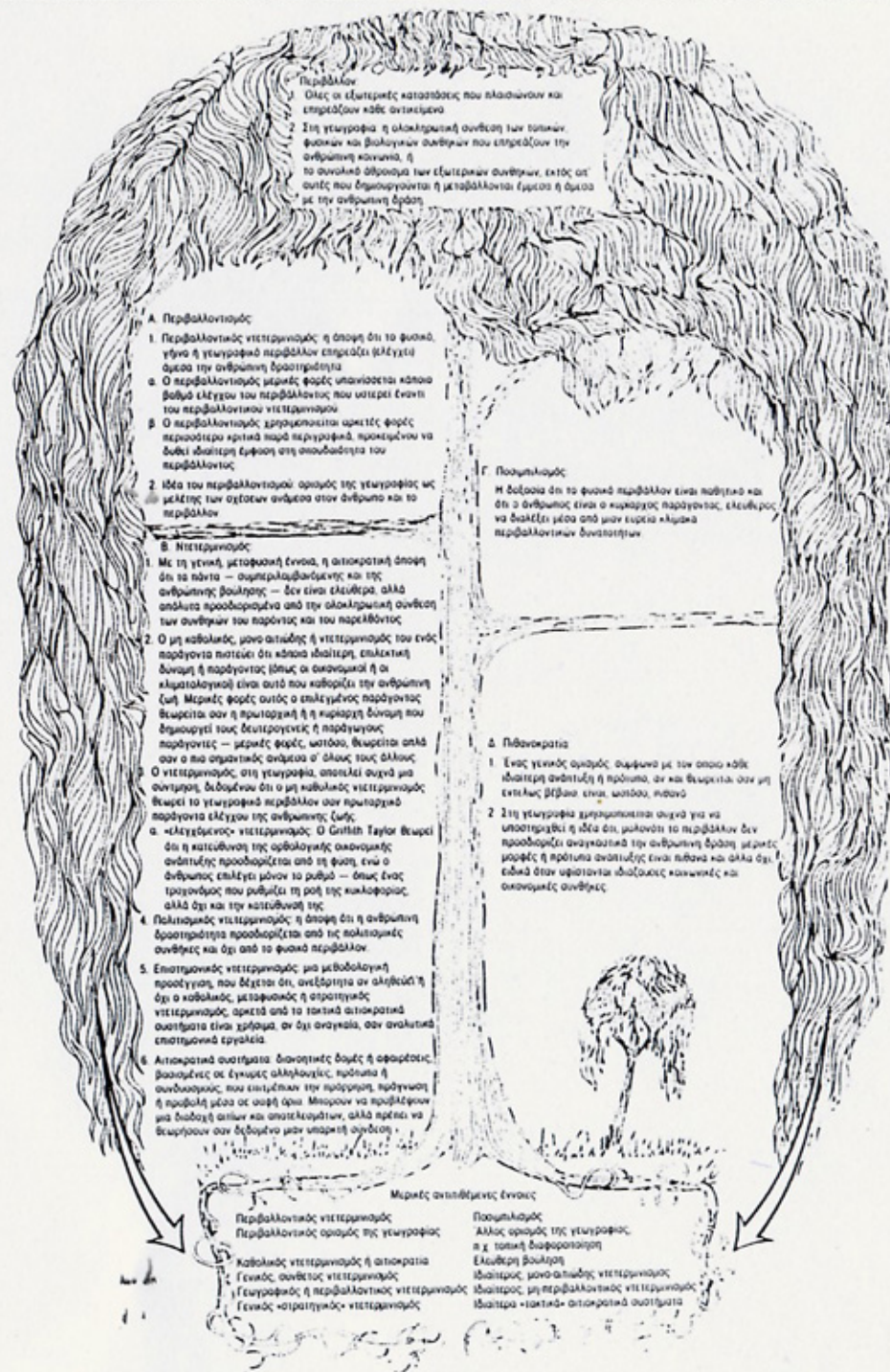
Carl O. Sauer 1889-1975

Ακολουθώντας τις απόψεις των γερμανών γεωγράφων Hettner, Passarge και Krebs, ο αμερικανός Carl Ortwin Sauer τόνιζε ότι η γεωγραφία αποτελεί ουσιαστικά έναν κλάδο της επιστήμης που ασχολείται με τη μελέτη περιοχών πάνω στην επιφάνεια της γης. Γι' αυτό, θα έπρεπε να θεωρείται τόσο ως «χωρογρα-

1. Θα ήταν σκόπιμο να παρατηρήσουμε παρεμπιπτόντως ότι η αγγλική λέξη landscape, που σημαίνει «μια περιοχή της επιφάνειας της γης που αποτελείται από ένα σύνολο σχηματισμών, τόσο φυσικών όσο και πολιτιστικών», έχει πιο περιορισμένη έννοια από τον όρο landschaft, που χρησιμοποιείται στη γερμανική γεωγραφία και σημαίνει τοπίο, σκηνικό, περιοχή.

Επιπλέον, ο Emrys Jones αμφισβήτησε τη βασική ιδέα των απλουστευμένων ερμηνειών αιτίου-αποτελέσματος, επειδή, όπως σωστά υπέδειξε, ένα από τα δυσκολότερα προβλήματα των κοινωνικών επιστημών είναι ακριβώς η απομόνωση μεμονωμένων αιτιών και η αναγνώριση των αποτελεσμάτων τους. Για τις σχέσεις ανθρώπου-περιβάλλοντος δεν υπάρχουν συνήθως απλές και σαφείς ερμηνείες. Γι' αυτό, ο γεωγράφος είναι υποχρεωμένος να αναζητήσει ερμηνείες για τις ισχύουσες σχέσεις, μέσα στα πλαίσια του ιστορικού υπόβαθρου και του πολιτιστικού περιγυρού της εξεταζόμενης κοινωνίας. Για την ερμηνεία της ανάπτυξης και της εξέλιξης μιας βιομηχανικής πόλης ή ενός τοπίου στη Βρετανία, είναι αρκετό να αναχθεί απλά η εξελικτική ανάπτυξη στο τεχνολογικό στάδιο του πολιτισμού μας, που είναι γνωστό ως Βιομηχανική Επανάσταση. Δεν υπάρχει λόγος, επισήμανε ο Jones, να αναζητηθούν ερμηνευτικά γεγονότα στον αρχικό σχηματισμό των αποθεμάτων κάρβουνου και σιδήρου, μέσα από μία αλυσίδα αιτιών και αποτελεσμάτων! Οι φυσικοί πόροι δεν έχουν σχεδόν καμιά σημασία, ως τη στιγμή που οι ανθρώπινες κοινωνίες θα αναγνωρίσουν την αξία τους και θα αρχίσουν την εκμετάλλευσή τους, πράγμα που στη Βρετανία συνέβη από τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα και μετά.

Ο Emrys Jones υποστήριξε ότι οι γεωγράφοι οφείλουν να έχουν πάντα υπόψη τους την αποφασιστική σημασία του πολιτιστικού πλαισίου για τις σχέσεις ανθρώπου-περιβάλλοντος. Η άποψη αυτή υπενθυμίζει ανάλογους ισχυρισμούς που διατυπώθηκαν από διακεκριμένους εκπροσώπους της γαλλικής σχολής και αντιλήψεις που εκφράστηκαν στα έργα αμερικανών γεωγράφων, όπως ο Carl Sauer. Όλη αυτή η μεθοδολογική συζήτηση σχετικά με τον περιβαλλοντισμό κυριάρχησε στη σκέψη των γεωγράφων στα πρώτα πενήντα χρόνια του αιώνα μας και αποτέλεσε την αιτία για δημοσίευση σημαντικού υλικού σχετικά με τη μεθοδολογία, από το οποίο μια μικρή μόνο επιλογή εξετάστηκε σ' αυτή την ενότητα. Συνέβαλε επίσης στη διαμόρφωση ενός αριθμού σημαντικών εννοιών, ορισμένες από τις οποίες χρησιμοποιούνται ακόμα από γεωγράφους εν ενεργεία, ενώ άλλες αποτέλεσαν, τελικά, ένα τμήμα της γεωγραφικής ιστορίας (Σχήμα 15).

ΣΧΗΜΑ 15: Έννοιες και εκφράσεις που συναντιούνται στη γεωγραφική βιβλιογραφία για τις σχέσεις ανθρώπου-περιβάλλοντος

λογα με το αν σχετίζονται (α) με τον «χονδροειδή» ντετερμινισμό, (β) με τον επιστημονικό ντετερμινισμό, ή (γ) με καμιά από τις δύο κατηγορίες.

1) Η όλη φιλοσοφία βασίζεται σε μια υπεραπλουστευμένη γενίκευση, η οποία προκύπτει από πληροφορίες που έχουν συγκεντρωθεί από τρίτους και έχουν προσαρμοστεί ώστε να ταιριάζουν με συγκεκριμένους ισχυρισμούς.

2) Οι οπαδοί του περιβαλλοντικού ντετερμινισμού ενδιαφέρονται μόνο για τους κλιματικούς ελέγχους.

3) Οι παρατηρήσεις βασίζονται σε μετρήσεις και στατιστικές πληροφορίες σχετικά με διάφορα στοιχεία του περιβάλλοντος.

4) Ασχολούνται με τη μορφή των υπερπόντιων αποικιών των λευκών.

5) Οι εκτεταμένες επιτόπιες παρατηρήσεις και η συλλογή στοιχείων αποτελούν απαραίτητα στοιχεία της μεθόδου μελέτης.

6) Αποδίδουν τις διαφορές στις ανθρώπινες δραστηριότητες, σε περιβαλλοντικές συνθήκες, που με τη σειρά τους οφείλονται στις κυρίαρχες δυνάμεις της Φύσης.

Απάντηση

Οι ισχυρισμοί 1 και 6 σχετίζονται με τα επιχειρήματα που προβάλλουν οι οπαδοί του «χονδροειδούς» ντετερμινισμού· οι 3 και 5 διαφοροποιούν τον «επιστημονικό» από τον «χονδροειδή» ντετερμινισμό (θα μπορούσατε ίσως να αναφέρετε και άλλες διαφορές, όπως, για παράδειγμα, ότι οι επιστημονικοί ντετερμινιστές επεξηγούν τα πορίσματά τους με τη βοήθεια χαρτών και διαγραμμάτων). Ίσως θεωρήσατε τον ισχυρισμό 2 ως «επιστημονικό», επειδή σχετίζεται με τον Huntington. Εν μέρει έχετε δίκιο, αφού η άποψη αυτή περιορίζει απλώς το αντικείμενο της μελέτης, οδηγεί, δηλαδή, σε μεγαλύτερη εξειδίκευση. Κανένας «επιστημονικός» ντετερμινιστής, ωστόσο, δεν θα δεχόταν ότι οι κλιματικοί έλεγχοι είναι οι μόνοι που έχουν σημασία. Ο ισχυρισμός 4 είναι άσχετος.

6 Η απόρριψη των απλών ερμηνειών «αιτίου —αποτελέσματος»

Ός τώρα, στην ενότητα αυτή παρακολουθήσαμε την εμφάνιση του ντετερμινισμού και του ποσιμπιλισμού, που αποτελούν απόπειρες ερμηνείας της σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και το περιβάλλον. Ός τη δεκαετία του '50, κυριαρχούσε ανάμεσα στους γεωγράφους μια σαφής τάση ευθυγράμμισης προς τη μία ή την άλλη «σχολή». Πολλοί, ωστόσο, θεωρούσαν απαράδεκτα τα πολωτικά επιχειρήματα, επειδή στηρίζονταν στην ιδέα της ύπαρξης άμεσων δεσμών στην εξεταζόμενη σχέση (Σχήμα 1). Τελικά, στη διάρκεια της δεκαετίας του '50, οι ιδέες αυτές αποσαφηνίστηκαν μέσα από μία σωρεία δημοσιεύσεων. Από τις σημαντικότερες συνεισφορές στη συζήτηση αυτήν υπήρξαν τα επιχειρήματα των A. F. Martin (1951) και Emrys Jones (1956). Ο Martin υποστήριζε ότι, για να μπορεί η γεωγραφία να θεωρείται «κάπως επιστημονική», θα πρέπει να συνεχίσει να ακολουθεί έναν αυστηρό ντετερμινισμό. Απαντώντας στην άποψη αυτή, ο Jones επέκρινε την προσπάθεια των ντετερμινιστών να βρουν νόμους «καθολικού τύπου» που να μπορούν να εφαρμοστούν με την ίδια αποκλειστικότητα και αυστηρότητα, με την οποία εφαρμόζονται οι επιστημονικοί νόμοι στο φυσικό κόσμο. Κατά τη γνώμη του, μολονότι οι ανθρωπογεωγράφοι μπορούν και, πράγματι, διατυπώνουν γενικεύσεις και αποτελεσματικές υποθέσεις, η ανθρώπινη δραστηριότητα δεν μπορεί να προβλεφθεί με ακρίβεια:

Στην καλύτερη περίπτωση, ο γεωγράφος, κάθε φορά που πρέπει να εξετάσει την ανθρώπινη συμπεριφορά, έχει να αντιμετωπίσει έναν μεγάλο μικρόκοσμο. Όταν οι ενέργειες ενός μεγάλου αριθμού ανθρώπων ακολουθούν, ανεξάρτητα από τα κίνητρα στα οποία οφείλονται, κάποιο πρότυπο, τότε είναι δυνατό να διατυπωθούν γενικεύσεις ή γενικές αρχές. Όσο όμως πλατιά κι αν είναι η γενίκευση, είναι πιθανόν να μην μπορεί να εφαρμοστεί αυστηρά σε κάθε μεμονωμένο φαινόμενο (Jones, 1956).

(α) Κατηγορία	(β) Φυσικός χαρακτήρας	(γ) Ανθρώπινες δραστηριότητες	(δ) Παράδειγματα
1 ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΠΕΙΝΑΣ	Υπερβολικό κρύο ή απομονωμένες έρημοι.	Κυνήγι και συλλογή φυτικών προϊόντων.	Αρκτικές περιοχές, έρημοι της Αυστραλίας και της Ν. Αφρικής.
2 ΑΝΘΥΠΕΙΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	Ισημερινές βροχές, Tierra Caliente ¹ , νησιά με πολύ θερμό κλίμα.	Συλλογή φυτικών προϊόντων, κυνήγι και, μερικές φορές, περιορισμένη κτηνοτροφική και γάλακτα.	Χώρες του Αμαζονίου, Tierra Caliente ¹ του Μεξικού, τμήματα της Γουϊνέας, κάμφοι της Μπαρνακάρης, ανατολική ακτή της Αφρικής, τμήματα της περιοχής των μουσσώνων (στη Ν., ΝΑ. και Α. Ασία), μερικά νησιά του Ειρηνικού.
3 ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΚΕΡΑΥΣ	Κλίμα που χαρακτηρίζεται από επάρκεια και τακτική εναλλαγή βροχών και ηλιοφάνειας. Τμήματα θερμών περιοχών σε μεγαλύτερο υψόμετρο, ορισμένες οάσεις.	Καλλιέργεια φρούτων, κτηνοτροφική, καλλιέργεια ρυζιού, εμπόριο, πόλεμοι, αισθητική, μηχανικές εργασίες, όπως κατασκευή δρόμων, γέφυρων κ.λπ.	Τμήματα των ακτών της Μέσογείου, Κολχίδα, Κούβα, Καλιφόρνια, ΝΑ. περιοχές των ΗΠΑ, τμήματα της Χιλής και της Βραζιλίας, τμήματα της Α. ακτής της Αυστραλίας, της Νέας Ζηλανδίας, της Ινδίας, της Ινδονησίας, της Ινδοκίνας, της Κίνας και της Ιαπωνίας. Ορεινές περιοχές του Μεξικού, της Βραζιλίας, της Ουγκάντα, της Αθηνών, της Μπαρνακάρης. Ορισμένες οάσεις βρίσκονται ανάμεσα σ' αυτήν και την επόμενη κατηγορία.
4 ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΣ	Ευκρατο κλίμα συνήθως, χωρίς πολύ μεγάλες διακυμάνσεις. Υγρασία στις περισσότερες εποχές.	Καλλιέργεια καλαμποκιού, κράτη οργανωμένα με σκοπό την άμυνα, δικαιώματα ιδιοκτησίας, Έντονη δραστηριότητα για την αξιοποίηση των πόρων.	Γαλλία, νησιά της Βρετανίας, Γερμανία, Ν. Σκανδιναβία, κεντρικά τμήματα των πεδιάδων της Ρωσίας που δεν είναι πολύ υγρά, τμήματα των Βαλκανίων, Τρανσβαλ, Ρωδесία, Μαντσορία, τμήματα της Σιθρίας, του Σουδάν, το μεγαλύτερο μέρος των ΗΠΑ, ανατολικά τμήματα της Κεντρικής Αυστραλίας, το μεγαλύτερο μέρος της Νέας Ζηλανδίας.

5 ΕΚΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ	Εύκρατο κλίμα προς το παρόν, ύπαρξη κάποιων φυσικής πηγής θωμηχανικής ενέργειας. Ευκολίες επικοινωνίας.	Βιομηχανία, συνήθως πολύ εξειδικευμένη. Η γεωργία απειλείται, αλλά μερικές φορές διατηρείται με ειδικές προσπάθειες (Γερμανία). Εφευρέσεις και οργάνωση. Δημοσιονομία.	Τμήματα της Αγγλίας και των κεντρικών πεδιάδων της Σκωτίας, η περιφέρεια του Μπέλφαστ, Ν. Γαλλία και Βέλγιο, τμήματα της Γερμανίας (ιδιαίτερα στην περιοχή των καταρρακτών), της Βοημίας, της Πολωνίας και της Ρωσίας. Περιοχές της Σκανδιναβίας και των Άλπεων, χάρη στην υδροηλεκτρική ενέργεια. Ιαπωνία και τμήματα των ΗΠΑ και του Καναδά. Δυνατότητες στην Ινδία, Κίνα, Ν. Ζηλανδία κ.λπ.
6 ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΜΕ ΜΟΝΙΜΕΣ ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ	Κοιλιάδες σε μεγάλο υψόμετρο εύκρατων περιοχών. Οροπέδια με κρύους χειμώνες.	Καλλιέργεια σε μικρή κλίμακα και συνέντρωση αποθεμάτων, εκτροφή ζώων με εποχιακή μετακίνηση, μετανάστευση των κατοίκων για χειρωνακτικές εργασίες και για κατάταξη στο Εμπορικό Ναυτικό.	Κοιλιάδες των Άλπεων, Πυρηνία, όρη Τάιρα ² , τμήματα της Βαλκανικής χερσονήσου, Καυκάσος, Αρμενία, Ισπανική Μεσέτα ³ , Κεντρικά Υψίπεδα, διάφορα τμήματα της Ουαλίας, της Σκωτίας, Σκανδιναβία, Αφγανιστάν, τμήματα του Σουδάν κ.λπ.
7 ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΠΕΡΙΠΛΑΝΗΣΗΣ	Μεγάλες διακυμάνσεις της θερμοκρασίας, εποχιακές ξηρασίες.	Εκτροφή κοπαδιών ζώων και κυνήγι σε ορισμένα μέρη.	Εκτεταμένες περιοχές της Δυτικής και Κεντρικής Ασίας, της Αφρικής, της Παταγονίας και των ΗΠΑ (ανατολικά από τα Βραχώδη Όρη).

ΣΧΗΜΑ 7: Οι ανθρώπινες περιοχές του Fleure (1919)

1. Tierra Caliente: Ισπανικός όρος που αναφέρεται στις τροπικές ακτές με υψόμετρο μικρότερο από 1000 μ. (και κυρίως στις ακτές του Μεξικού και άλλων χωρών της τροπικής Αμερικής) (Σ.τ.Μ.).
2. Taira: Βουνό στην οροσειρά των Καρπαθίων (Σ.τ.Μ.).
3. Meseta: Ισπανικός όρος για το υψίπεδο. Η Ισπανική Μεσέτα είναι το κεντρικό υψίπεδο της Ιβηρικής Χερσονήσου (Σ.τ.Μ.).

για μια καλή ζωή έχουν δώσει σχετικά ασήμαντα αποτελέσματα». Στις περιοχές αυτές περιλαμβάνονται «οι περιοχές πείνας», όπου η έλλειψη τροφής δημιουργεί δυσκολίες, ακόμα και στις καλύτερες εποχές: στην κατηγορία αυτή ανήκουν επίσης οι «ανθυγιεινές περιοχές», όπου επικρατεί «ανταγωνιστικό κλίμα» που δυσχεραίνει τη ζωή των Ευρωπαίων. Συνέπεια αυτού του γεγονότος είναι ότι στα τροπικά δάση του Ισημερινού συναντώνται ορισμένα από τα «πιο ταπεινά είδη ανθρώπων».

Στη συνέχεια, ο Fleure διέκρινε μία ομάδα περιοχών όπου οι ανθρώπινες προσπάθειες έχουν θρει ανταπόκριση. Στις «περιοχές κέρδους» οι ανθρώπινες κοινωνίες είναι σε θέση να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους με «μέτριες προσπάθειες» και υπάρχει ακόμα αρκετό πλεόνασμα πλούτου που «μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να βελτιωθεί η ζωή τουλάχιστον ορισμένων ανθρώπων». Σε άλλα μέρη, στις «περιοχές προσπάθειας», ο άνθρωπος είναι υποχρεωμένος να χρησιμοποιήσει όλα τα μέσα που διαθέτει «ώστε να εξημερώσει τη φύση τόσο όσο είναι απαραίτητο για να αρχίσει μια σταθερή ζωή» κάτι τέτοιο συμβαίνει στις περιοχές που πρέπει να καθαριστούν από τη φυσική δασική βλάστηση ή στους τόπους όπου είναι αναγκαίο να παρθούν προφυλάξεις κατά των επιπτώσεων της ξηρασίας. Η Βιομηχανική Επανάσταση έγινε σε μέρη που θα μπορούσαν αρχικά να χαρακτηριστούν ως «περιοχές προσπάθειας», αλλά μετασηματίστηκαν στις ειδικές κατηγορίες περιβάλλοντος που συναντώνται στις «εκβιομηχανισμένες περιοχές», μέσα από μία διαδικασία που αποδεικνύει τι μπορεί να πετύχει ο άνθρωπος με την έντονη εξειδίκευση και την αξιοποίηση σημαντικών πόρων.

Τέλος, οι «περιοχές δυσχερειών» του Fleure (που περιλαμβάνουν τα μέρη εκείνα του κόσμου τα οποία παρουσιάζουν «μόνιμες δυσχέρειες») είναι εκείνες όπου οι προσπάθειες του ανθρώπου δεν αποδίδουν «αξιοσημείωτα έσοδα», ενώ οι «ομαδικές περιοχές», αν και εμφανίζουν όλες τις βαθμίδες του πλούτου, θεωρούνται ότι παρέχουν ελάχιστες ευκαιρίες για «σταθερή συσσώρευση» (Fleure, 1919).

Ερώτηση

Μελετήστε το Σχήμα 7 που εκθέτει τις πληροφορίες και τις ιδέες, έτσι όπως παρουσιάστηκαν αρχικά από τον καθηγητή

Fleure. Θα χρειαστεί ίσως να ανατρέξετε σ' έναν άτλαντα, για να ελέγξετε τη θέση ορισμένων περιοχών που αναφέρονται. Έχοντας κατά νου ότι οι συνθήκες έχουν αλλάξει σημαντικά από το 1919, προσπαθήστε να διακρίνετε ποιες σχέσεις υπονοούνται, από τον τρόπο με τον οποίο εκτίθενται οι πληροφορίες που αφορούν το «φυσικό χαρακτήρα» (στήλη β), τις «ανθρώπινες δραστηριότητες» (στήλη γ) και την «κατηγορία» της ανθρώπινης περιοχής (στήλη α).

Την εποχή που πρωτοεμφανίστηκε αυτό το σχέδιο των ανθρώπινων περιοχών ήταν πολύ σημαντικό. Όπως επισήμανε ο ίδιος ο Fleure, οι προτάσεις του, αντίθετα με τις «φυσικές περιοχές» που βασίζονταν σε φυσικά κριτήρια, είχαν ιδιαίτερη σχέση με τη μελέτη των πανανθρώπινων προβλημάτων που παρουσιάζονταν στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας. Επιπλέον, οι ιδέες του Fleure αντικατοπτρίζονται σήμερα σε θέματα σχετικά με τη γεωγραφία και, ιδιαίτερα, σε σύγχρονες μελέτες που ασχολούνται με το επίπεδο της ζωής.

Η προσέγγιση του Fleure έχει ουσιαστικά ποσιμπλιστικό χαρακτήρα, όπως, για παράδειγμα, όταν εξετάζει διαφορετικές μορφές των ανθρώπινων αντιδράσεων μέσα σε κάθε κατηγορία περιοχών. Από την άλλη μεριά, το γεγονός ότι ο Fleure προσπάθησε να διακρίνει περιοχές με μόνιμες δυσχέρειες, πείνα και ανθυγιεινό κλίμα υπογραμμίζει τη ρεαλιστική άποψη ότι οι «δυνατότητες» που έχει στη διάθεσή του ο άνθρωπος περιορίζονται τελικά μέσα σε κάποια όρια που καθορίζονται από το περιβάλλον.

Ερώτηση

Ποιος είναι ο καταλληλότερος ορισμός για την έννοια του παραδοσιακού τρόπου ζωής (*genre de vie*);

1. Τα οργανωμένα, από λειτουργική άποψη, και παραδοσιακά πρότυπα ζωής, που χαρακτηρίζουν συγκεκριμένες ανθρώπινες κοινωνίες.
2. Ο τρόπος διακυβέρνησης μιας χώρας.
3. Οι ανθρώπινες αντιδράσεις στην πρόκληση από το περιβάλλον.
4. Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ορισμένων τοπίων.

ον, που βρίσκεται κάτω από την κυρίαρχη επιρροή του φυσικού περιβάλλοντος και εξουσιάζεται από «έναν αριθμό φυσικών δυνάμεων των οποίων η επίδραση και τα αποτελέσματα είναι άμεσα». Ο Vidal de la Blache είχε μελετήσει ιστορία και κλασικούς συγγραφείς· είναι ενδεικτικό ότι όλοι οι θεμελιωτές του ποσιμπιλισμού ως γεωγραφικής φιλοσοφίας είχαν ισχυρότερο ακαδημαϊκό υπόβαθρο στις ανθρωπιστικές παρά στις φυσικές επιστήμες (Freeman, 1967). Ο Lucien Febvre, φυσικά, άντλησε την υποστήριξη του για τις ποσιμπιλιστικές απόψεις μέσα από τη μελέτη της ιστορίας και τη γνωριμία με τη γαλλική σχολή γεωγραφίας, που απέκτησε κυρίως εξαιτίας των επαφών του με τον Vidal de la Blache. Ο Febvre ήταν αυτός που συνόψισε τα ουσιώδη στοιχεία της φιλοσοφίας αυτής γράφοντας:

Δεν υπάρχουν πουθενά αναγκαιότητες, παντού υπάρχουν δυνατότητες· ο άνθρωπος, ως κύριος των δυνατοτήτων αυτών, είναι αυτός που αποφασίζει για την αξιοποίησή τους. Η άποψη αυτή, με την αναστροφή που συνεπάγεται, βάζει σε πρώτη μοίρα τον άνθρωπο και όχι πλέον τη γη, την επίδραση του κλίματος, ή τις καθοριστικές συνθήκες που ισχύουν σε κάθε περιοχή (Febvre, 1924).

4.2 Ο ποσιμπιλισμός στη Βρετανία: Οι «ανθρώπινες περιοχές» του H. J. Fleure

Ο ποσιμπιλισμός, ως φιλοσοφικό σύστημα για τις σχέσεις ανθρώπου-περιβάλλοντος, έγινε ευρέως αποδεκτός από τους βρετανούς γεωγράφους, ιδιαίτερα απ' όσους με τη διδασκαλία τους και τις έρευνές τους υπήρξαν συνεχιστές μιας ισχυρής ανθρωπιστικής παράδοσης, όπως ο H. J. Fleure. Προηγούμενως, ωστόσο, πολλοί βρετανοί γεωγράφοι, μολονότι αναγνώριζαν ότι ο άνθρωπος «προσαρμόζεται» στο περιβάλλον του, εξακολουθούσαν να επιμένουν στην ιδέα ότι η μελέτη των ανθρώπινων κοινωνιών θα έπρεπε να περιορίζεται στην αξιολόγηση των σχέσεών τους με το φυσικό κόσμο (Campbell, 1972· Dickinson, 1976). Απορρίπτοντας προτάσεις, σύμφωνα με τις οποίες η υποδιαίρεση του κόσμου σε περιοχές θα έπρεπε να στηρίζεται αποκλειστικά σε μια περιορισμένη κλίμακα φυσικών κριτηρίων,

όπως η μορφολογία του εδάφους, το κλίμα και η βλάστηση, ο H. J. Fleure (Σχήμα 6) υποστήριξε ότι δεν πρέπει να θεωρούμε τον άνθρωπο «ως δημιούργημα των περιστάσεων», που απλώς «προσαρμόζει τον εαυτό του μέσα στο φυσικό περιβάλλον».

ΣΧΗΜΑ 6

Herbert J. Fleure 1877-1969

Είναι αναγκαίο, ισχυριζόταν, να συνειδητοποιήσουμε «τη συνεχή αλληλεπίδραση και αλληλοδιείσδυση του ανθρώπου και του περιβάλλοντος». Παρουσιάζοντας το δικό του σχέδιο για ένα σύστημα περιοχών του κόσμου, ο Fleure πίστευε ότι οι αντιδράσεις των ανθρώπινων κοινωνιών που εντάσσονται στα πλαίσια των προσπαθειών για «γενική ευημερία» και «καλή ζωή» θα έπρεπε να έχουν πρωταρχικό ενδιαφέρον. Η προσέγγιση αυτή δίνει ιδιαίτερη έμφαση στο ρόλο της ανθρώπινης βούλησης και της ικανότητας που έχει ο άνθρωπος να επιφέρει τροποποιήσεις στο περιβάλλον του. Παρόλο που ο Fleure δεν σχεδίασε ποτέ χάρτη που να απεικονίζει αυτές τις ανθρώπινες περιοχές, έφτιαξε, ωστόσο, έναν πίνακα, στον οποίο συνοψίζει τις προτάσεις του και παραθέτει παραδείγματα (Σχήμα 7).

Όπως ανέφερε στη μελέτη του, ο H. J. Fleure διέκρινε αρχικά τις περιοχές εκείνες όπου «οι ανθρώπινες προσπάθειες

ως ρυθμιστή των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, αλλά ως «ένα σύνθετο σύνολο, ικανό να συσπειρώνει και να συγκρατεί ετερογενή όντα που συνδέονται με αμοιβαίες σχέσεις... Κάθε περιοχή της γης αποτελεί ένα χώρο όπου συγκεντρώθηκαν με τεχνητό τρόπο πολλά ανόμοια όντα, τα οποία στη συνέχεια προσαρμόστηκαν στη συνύπαρξη». Έτσι, για παράδειγμα, ο Vidal de la Blache παρατηρεί ότι, στο περιβάλλον των τροπικών δασών της Αφρικής, οι ψηλόσωμοι νέγρικοι λαοί ζουν αρμονικά με τους πιο ανοιχτόχρωμους πυγμαίους – οι δύο λαοί δεν συνυπάρχουν απλώς, αλλά διατηρούν αμοιβαίες σχέσεις που συνεπάγονται τακτικές επαφές μέσα από τις κοινωνικές δομές. Το πρόβλημα των αυστηρών περιβαλλοντικών περιορισμών είναι σχετικά ασήμαντο, επειδή η κοινωνική οργάνωση έφερε κοντά δύο αρκετά διαφορετικά έθνη μέσα στο κοινό περιβάλλον των ισημερινών δασών: «Στις σχέσεις με το περιβάλλον του [ο άνθρωπος] είναι ταυτόχρονα τόσο το ενεργητικό όσο και το παθητικό στοιχείο και δεν είναι εύκολο τις περισσότερες φορές να καθοριστεί σε ποιο βαθμό είναι το ένα ή το άλλο» (Vidal de la Blache, 1926).

Ωστόσο, αυτός που επιχείρησε την πιο εντυπωσιακή και συνολική επίθεση εναντίον των ντετερμινιστικών ερμηνειών για τις σχέσεις ανθρώπου-περιβάλλοντος ήταν ο Lucien Febvre (1878-1956), ιστορικός με βαθύ ενδιαφέρον για τα γεωγραφικά προβλήματα. Ο φυσικός ντετερμινισμός, υποστήριζε ο Febvre, «απεικονίζει τους ανθρώπους ως παθητικά όντα, που υπομένουν διαρκώς, αλλά δεν ενεργούν ποτέ». Πολλά από τα γενικά συμπεράσματα και τους «νόμους» στα οποία κατέληξαν οι πρώτοι ντετερμινιστές προέκυψαν από λεπτομερειακές μελέτες σχετικά με τους πρωτόγονους λαούς του κόσμου. Στη συνέχεια, τα συμπεράσματα και οι νόμοι αυτοί χρησιμοποιήθηκαν για να ερμηνεύσουν την εξέλιξη σε πιο ανεπτυγμένες κοινωνίες, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται και οι βιομηχανικοί λαοί της Δυτικής Ευρώπης του δέκατου ένατου αιώνα. Ο Febvre διευκρίνισε ότι, κατά τη γνώμη του, οι μελέτες σχετικά με τις «πρωτόγονες ή αρχαϊκές κοινωνίες» δεν έχουν καμιά σημασία για την κατανόηση των σχέσεων ανθρώπου-περιβάλλοντος στις βιομηχανικές κοινωνίες. Σ' αυτό το θέμα, όπως και σε άλλα, ο Febvre κατέκρινε τους «χονδροκομμένους ισχυρισμούς» που υπάρχουν στην *Ανθρωπογεωγραφία* του Friedrich Ratzel και τις *Περιβαλ-*

λοντικές επιδράσεις της Ellen Semple. Κατά τη γνώμη του, οι εργασίες αυτές βασίστηκαν σε θεωρίες που «πολύ συχνά αδιαφορούσαν για τα γεγονότα και την πραγματικότητα». Ο Febvre είχε την εντύπωση ότι ιδιαίτερα η δουλειά της Semple ήταν, από διανοητική άποψη, βασικά εσφαλμένη, επειδή αποτελούσε υπερβολικά στοιχειώδη διατύπωση του προβλήματος σχετικά με τον άνθρωπο και το περιβάλλον του. Επιπλέον, όπως ισχυρίστηκε ο Febvre, είναι σχεδόν αδύνατο να βγάλει κανείς γενικά συμπεράσματα αυτού του είδους, επειδή στο πρόβλημα υπεισέρχονται τόσο πολλές μεταβλητές ώστε μια πλήρης κατανόηση των σχέσεων ανθρώπου-περιβάλλοντος βρίσκεται πέρα από τα όρια των δυνατοτήτων ενός μόνο ανθρώπου (δηλαδή του Ratzel) και μια βάσιμη εξήγηση, πέρα από τα όρια των δυνατοτήτων μιας μόνο επιστήμης (δηλαδή της ανθρωπογεωγραφίας).

Επηρεασμένος βαθιά από τις ιδέες του Vidal de la Blache, ο Lucien Febvre ξεκίνησε αποφασισμένος να ανατρέψει τα επιχειρήματα των ντετερμινιστών. «Ο άνθρωπος», υπογράμμισε, «αποτελεί έναν από τους θεμελιώδεις παράγοντες του τοπίου»· είναι ένας «γεωγραφικός παράγοντας» που συμβάλλει στη μεταβολή της φύσης της επιφάνειας της γης.

Μέσα από τους αιώνες, με το συσσωρευμένο μόχθο του, την τόλμη και την αποφασιστικότητα των επιχειρημάτων του, [ο άνθρωπος] απέδειξε ότι αποτελεί έναν από τους πιο αποφασιστικούς παράγοντες στη μεταβολή της επιφάνειας της γης. Δεν υπάρχει δύναμη που να μην τη χρησιμοποιεί κατά βούληση· δεν υπάρχει χώρα ... που να μην έχει τα σημάδια της επέμβασής του. Επιδρά στο έδαφος ως άτομο. Επιδρά επίσης – με πιο συλλογικό τρόπο – μέσα απ' όλες τις ομάδες που έχει σχηματίσει, από τις μικρότερες ως τις μεγαλύτερες, από τις οικογενειακές ως τις πολιτικές. Και η επίδραση ακριβώς του ανθρώπου στο περιβάλλον του συνιστά το ρόλο που αυτός διαδραματίζει στη γεωγραφία (Febvre, 1924).

Ο Febvre παρατήρησε ότι η γαλλική γεωγραφική παράδοση αναγνώριζε πλήρως την «πρωτοβουλία» και την «κινητικότητα» του ανθρώπου, δεν τον θεωρούσε δηλαδή ως παθητικό, ανίκανο

4 Η άνοδος του ποσιμπλισμού¹ (possibilism)

Οι πρώτες σοβαρές απόπειρες κριτικής της ντετερμινιστικής αντίληψης έγιναν στις τελευταίες δεκαετίες του δέκατου ένατου αιώνα και σχετίζονται κυρίως με τις ιδέες του Paul Vidal de la Blache, που, φτάνοντας στο τέλος της ακαδημαϊκής του σταδιοδρομίας, ανακηρύχτηκε καθηγητής της γεωγραφίας στο πανεπιστήμιο της Σορβόνης στο Παρίσι. Ο Vidal de la Blache έχει καθολικά αναγνωριστεί ως ο ιδρυτής της γαλλικής σχολής γεωγραφίας, η οποία στην αρχή του αιώνα μας ανέπτυξε μια ιδιαίτερη προσέγγιση στη συγγραφή της γεωγραφίας διαφόρων περιοχών, που σήμερα αναγνωρίζεται καθολικά ως κλασική στο είδος της. Ορισμένα από τα μέλη της γαλλικής σχολής υπήρξαν αργότερα οι κύριοι υποστηρικτές της θεωρίας του ποσιμπλισμού (Dickinson, 1969).

4.1 Η γαλλική σχολή γεωγραφίας

Σε αντίθεση με τον περιβαλλοντολογικό ντετερμινισμό, η ποσιμπλιστική αντίληψη ξεκινά από τη βάση ότι ο άνθρωπος είναι επικρατέστερος εταίρος στις σχέσεις ανθρώπου-περιβάλλοντος. Μολονότι οι γάλλοι γεωγράφοι θεωρούσαν ότι η φύση είναι σε θέση να επιβάλλει απόλυτους περιορισμούς, όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, στις ερήμους ή στις ζούγκλες, υποστήριζαν ότι ο άνθρωπος έχει στη διάθεσή του πολυάριθμες «δυνατότητες» μέσα σε κάθε συγκεκριμένο περιβάλλον. Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο οι ανθρώπινες κοινωνίες αντιδρούν, απαντούν ή προσαρμόζονται στους πόρους που διαθέτει το περιβάλλον τους επηρεάζεται από τον παραδοσιακό τρόπο ζωής τους ή *genre de vie* (Vidal de la Blache, 1899). Η τελευταία αυτή

ΣΧΗΜΑ 5

Paul Vidal de la Blache 1845-1918

έννοια που, όπως θα δούμε, αντιπροσωπεύει αυτό που σήμερα ονομάζουμε «πολιτιστική προοπτική», αναδείχθηκε σε αναπόσπαστο στοιχείο της γαλλικής γεωγραφικής σκέψης. Παρόλο που δεν έχει δοθεί ποτέ αυστηρός ορισμός, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο όρος *genre de vie* συμβολίζει το πολύπλοκο σύνολο διαθέσεων, παραδόσεων, επιδιώξεων, θεσμών και τεχνολογίας μιας συγκεκριμένης κοινωνίας. Εξαιτίας του δημιουργικού ανθρώπινου πνεύματος και των διαφορών που υπάρχουν ανάμεσα στις κοινωνικές και πολιτιστικές παραδόσεις, οι γάλλοι γεωγράφοι υποστήριζαν ότι διαφορετικές ανθρώπινες ομάδες είναι σε θέση να αναπτύξουν τελείως διαφορετικά *genres de vie* μέσα στο ίδιο φυσικό περιβάλλον. Οι διαφορές αυτές έχουν προκαλέσει, επιπλέον, τη δημιουργία χαρακτηριστικών τοπίων και περιοχών πάνω στην επιφάνεια της γης (Buttimer, 1971).

Από τη σχολή του ποσιμπλισμού δίνεται μάλλον έμφαση στον άνθρωπο και την προσαρμογή του περιβάλλοντος στους σκοπούς του παρά στον τρόπο με τον οποίο το φυσικό περιβάλλον ρυθμίζει ή κατευθύνει τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Γι' αυτόν το λόγο ο Vidal de la Blache και οι επόμενες γενιές της «γαλλικής σχολής» δεν θεωρούσαν το περιβάλλον πρωταρχικά

1. Ποσιμπλισμός: Η αντίληψη ότι το φυσικό περιβάλλον συμπεριφέρεται παθητικά, ενώ ο άνθρωπος είναι το ενεργητικό στοιχείο και έχει ελευθερία επιλογής από μια μεγάλη ποικιλία περιβαλλοντικών δυνατοτήτων (Σ.τ.Μ.).

Οι περιορισμοί στις ανθρώπινες δραστηριότητες, ωστόσο, δεν είναι αναγκαστικά φυσικής προέλευσης. Οι ενέργειες των ατόμων και των ομάδων κατευθύνονται επίσης από τους κανόνες της κοινότητας στην οποία ανήκουν.

Οι παραδόσεις και οι τοπικοί νόμοι, που κωδικοποιούν τις παραδόσεις, αποβαίνουν αναπόφευκτα αναπόσπαστο κομμάτι του τρόπου σκέψης των ανθρώπων, για τους οποίους ισχύουν... Οι παραδόσεις αυτές αποτελούνται βασικά από συσσωρευμένες εμπειρίες, οι οποίες συνδέουν τις κοινωνίες με τη γη που κατέχουν (Eyre και Jones, 1966).

Επομένως, οι ερευνητές της ανθρώπινης οικολογίας θεωρούν ότι οι ανθρώπινοι πολιτισμοί βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης με το φυσικό περιβάλλον και δημιουργούν πολύ στενούς δεσμούς ανάμεσα στους λαούς και τη γη. Είναι ίσως σημαντικό ότι όλες οι μελέτες στις οποίες στηρίχθηκαν οι ισχυρισμοί για την ανθρώπινη οικολογία αφορούν αγροτικές κοινωνίες. Παρά τις ενδιαφέρουσες ιδέες που προέκυψαν από τη σχολή της αστικής κοινωνιολογίας του Σικάγου, στη διάρκεια των δεκαετιών του '20 και του '30, κανένας γεωγράφος δεν έχει αποδείξει αποτελεσματικά ως τώρα τον ισχυρισμό ότι η γεωγραφία πρέπει να θεωρείται ως ανθρώπινη οικολογία, χρησιμοποιώντας παραδείγματα περιπτώσεων σε αστικό περιβάλλον. Παρόλο που η ανθρώπινη οικολογία αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια για να εξασφαλιστεί ένα πιο ξεκάθαρο επίκεντρο και μια χαρακτηριστική μεθοδολογία στους ποσιμπλιστές, η προσέγγιση αυτή ξεπεράστηκε με την εισαγωγή στη γεωγραφία της έννοιας του οικοσυστήματος, που προέρχεται από τις βιολογικές επιστήμες.

Ερώτηση

Οι παρακάτω προτάσεις αφορούν το πολιτιστικό τοπίο. Ξεχωρίστε εκείνες, που μπορεί να θεωρηθεί ότι δικαιολογούν την ανάδειξη της μελέτης σχετικά με το τοπίο σε κεντρικό θέμα της γεωγραφικής εργασίας.

1) Τα περισσότερα πολιτιστικά τοπία έχουν χαρτογραφηθεί λεπτομερειακά και, γι' αυτό, μπορούν να αναλυθούν από τους γεωγράφους.

2) Το πολιτιστικό τοπίο συμπεριλαμβάνει όλα τα έργα του ανθρώπου. Οι μελέτες σχετικά με το τοπίο δεν ασχολούνται με αφηρημένες ιδιότητες, όπως οι πεποιθήσεις και ο τρόπος ζωής των ανθρώπων, αλλά με ό,τι έχει καταγραφεί μέσα από αυτό.

3) Ο άνθρωπος συνδέεται με το περιβάλλον διαμέσου του πολιτισμού του και το πολιτιστικό τοπίο αποτελεί «αντικειμενική» έκφραση αυτής της αλληλεπίδρασης.

Απάντηση

Σήμερα, ελάχιστοι γεωγράφοι υποστηρίζουν την άποψη ότι το πολιτιστικό τοπίο πρέπει να θεωρείται ως το κύριο αντικείμενο μελέτης που διακρίνει τη γεωγραφία από άλλες σχετικές επιστήμες. Ωστόσο, η τρίτη πρόταση, επειδή αναγνωρίζει το ρόλο του πολιτισμού ως ενδιάμεσης μεταβλητής, αποτελεί ίσως την πιο κατάλληλη παρατήρηση στα πλαίσια αυτής της ενότητας. Η πρώτη πρόταση δεν είναι αποδεκτή για πολλούς λόγους, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονται τα ακόλουθα γεγονότα: (α) στους τοπογραφικούς χάρτες καταγράφονται επιλεγμένα μόνο γνωρίσματα του τοπίου, (β) οι χάρτες αυτοί σε μικρό χρονικό διάστημα θεωρούνται παρωχημένοι, και (γ) υπάρχουν και άλλοι τρόποι συγκέντρωσης σχετικών δεδομένων (π.χ. επιτόπιες παρατηρήσεις των γεωγράφων, αεροφωτογραφίες). Συχνά, βέβαια, ο γεωγράφος, αφού συγκεντρώσει τις πληροφορίες, σχεδιάζει ο ίδιος χάρτες, για να ολοκληρώσει την ανάλυση των μορφών στο χώρο. Η τρίτη ενότητα εξετάζει με περισσότερες λεπτομέρειες το ρόλο που διαδραματίζει η χαρτογραφία στη γεωγραφία.

Η δεύτερη πρόταση επίσης δεν είναι αποδεκτή. Οι ανθρωπογεωγράφοι αναγνωρίζουν ότι όλες οι κοινωνίες αναπτύσσουν τόσο υλικό όσο και μη-υλικό πολιτισμό. Ο υλικός πολιτισμός αποτελείται από ανθρώπινα κατασκευάσματα, στα οποία περιλαμβάνονται τεχνητά αντικείμενα (όπως εργαλεία, όπλα, σπίτια), συστήματα ιδιοκτησίας και μορφές αξιοποίησης της γης. Επομένως, τα πολιτιστικά τοπία όπου ζουν οι ανθρώπινες κοινωνίες συνιστούν εκδηλώσεις του υλικού μόνο πολιτισμού. Όπως προσπαθεί να δείξει η ενότητα αυτή, οι γεωγράφοι δεν ενδιαφέρονται τόσο για τα «πράγματα» ή τα αντικείμενα μέσα στο τοπίο· το βασικό ενδιαφέρον τους είναι μάλλον τα φαινόμενα